

Andrzej Krzak

Attachat wojskowy w Belgradzie w dwudziestoleciu międzywojennym

Wstęp

Działalność polskiej dyplomacji wojskowej w państwie południowych Słowian w latach 1919–1939 pozostaje nadal jednym z ciekawszych obszarów badawczych wymagającym dalszej pracy naukowej. Realizacja zasadniczych celów polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej w początkowej fazie kształtowania się państwa polskiego po 1918 r. była nierozdzielnie związana z działalnością polskich placówek dyplomatycznych powstałych w państwach bałkańskich. Polscy politycy dostrzegali bowiem znaczenie państw bałkańskich jako sojuszników Polski w osiąganiu celów wynikających ze strategicznej koncepcji polskiej polityki zagranicznej.

Służba attachés była formą pośrednią między dyplomatą a wojskowym, choć posiadała jednocześnie cechy jednej i drugiej profesji. Stąd też i jej specyfika, która składała się na szczególną pozycję attachés wśród innych członków korpusu. Attachés wojskowi wchodzili w skład ambasad i poselstw, figurując w oficjalnych wykazach jako ich pracownicy. Ale ich właściwa pozycja była o wiele wyższa niż wynikało to z obowiązującej nomenklatury. Przełożonym attaché wojskowego był kierownik placówki poseł lub ambasador. Lecz attachés wojskowi podlegali pod względem realizowanych zadań bezpośrednio szefowi Sztabu Głównego, a ściślej biorąc szefowi Oddziału II Sztabu¹. Na ręce tego ostatniego kierowane były sprawozdania i raporty, bez obowiązku konsultacji czy akceptacji ze strony bezpośredniego przełożonego (czyli posła lub ambasadora). Attaché sporządzał miesięczne raporty oraz informacje. Ponadto dostarczał inne materiały², zgodnie z dyspozycjami Szefa Oddziału II lub Szefa Sztabu General-

¹ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej: CAW), Oddział II Sztabu Generalnego [Głównego] (dalej: O II SG), sygn. I.303.4.73, Instrukcja ogólna dla attachés. W części ogólnej opisywała ona podległość attachés, wyposażenie placówek, zasady ochrony tajemnicy oraz formy łączności z szefem Oddziału II.

² Były to meldunki i informacje dotyczące tak bieżących wydarzeń, które miały wpływ na wzajemne kontakty pomiędzy Pol-

nego [Głównego] Wojska Polskiego (dalej szefa SG WP), którego był przedstawicielem (reprezentantem) poza granicami państwa. W związku z tym, że attachés różnie interpretowali przepisy ewidencyjne, kierownictwo Oddziału II starało się ujednoczyć prowadzenie działalności ewidencyjnej³ przez wojskowe placówki dyplomatyczne. Temu między innymi służyło wprowadzenie w 1935 r. ewidencji personalnej armii obcych⁴. Według zaleceń szefostwa Oddziału II, każdy attaché miał założyć komplet tajnych dokumentów-teczek, w których gromadzono dane wyższej kadry dowódczej, zgodnie ze wzorem nadesłanym z centrali wywiadu (czyli Wydziału II Wywiadowczego). Teczki te miały zostać odpowiednio zabezpieczone i nie wolno było nikomu udzielać informacji ani przekazywać danych w nich zawartych (wyjątek stanowił Szef O II SG). Aktualizujące dane o kierowniczej i wyższej kadrze dowódczej armii obcych miały być wysyłane do Biura Ewidencyjnego Oddziału SG. Ponadto attachés byli zobowiązani do zakupu prasy wojskowej i politycznej oraz wydawnictw fachowych, które następnie były przekazywane do kraju.

Praca attaché wojskowego, poza głównymi zadaniami wynikającymi z zapisu instrukcji z 1922 r., była regulowana indywidualnymi zadaniami⁵. Zlecał je najczęściej Szef Oddziału II. Instrukcje te wiązały się zarówno z bieżącym zapotrzebowaniem Sztabu Generalnego (Głównego), jak i pewną ciągłością zainteresowań realizowanych przez wojskowe służby specjalne na danym obszarze⁶. Zakres działalności attachés był dość obszerny. Interesowali się zarówno O de B armii⁷, jak i, co następowało z biegiem czasu, sytuacją polityczną wewnętrzną i zewnętrzną oraz problematyką gospodarczą państw, w których pełnili misję⁸. Attaché wojskowy uzyskiwał wiele ciekawych informacji zarówno natury ogólnej, jaki i specjalistycznej. Mimo że formalnie zakładano, iż attaché nie powinien mieć nic wspólnego z działalnością wywiadowczą i samą siecią wywiadu, rzeczywistość wyglądała zupełnie inaczej (choćby godziło to w niego samego, w agenturę i interes państwa, które reprezentował).

ską a państwem pobytu dyplomaty, jak też istotnych wydarzeń związanych z sytuacją wewnętrzną i zagraniczną państwa pobytu.

³ AAN, AW RP, sygn. All/21 t. 2, Instrukcja o pracy ewidencyjnej z 20.02.1925 r. W instrukcji tej polecano, aby poszczególne komórki funkcjonalne prowadzące pracę informacyjną (czyli wywiadowczą) były gotowe do udzielenia wyczerpujących danych dotyczących spraw wojskowych. W instrukcji wprowadzono kategorie państw w zależności od ich ważności dla polskiego systemu bezpieczeństwa. Na czele pierwszej kategorii (czyli tej najistotniejszej) znajdowały się: ZSRR, Niemcy, Litwa i Czechosłowacja. Królestwo SHS plasowało się dopiero w grupie trzeciej. Nie było sojusznikiem (jak Francja i Rumunia), lecz traktowano ten kraj, jak np. Wielką Brytanię, która była postrzegana jako partner handlowy. Informacje miały być sporządzane na maszynie w kilku egzemplarzach i zawierać wyczerpujące dane oraz datę oraz ich źródło.

⁴ AAN, AW RP, sygn. All/15 t. 2, Ewidencja personalna armii obcych nr L. 6853/II.S.O.T.O z 07.08.1934 r.

⁵ AAN, AW RP, All/46, s. 351.

⁶ P. Łossowski, *Dyplomacja polska 1918–1939*, Warszawa 2001, s. 102; A. Peplowski, *Wywiad polski w ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996.

⁷ *Ordre de Bataille* – schemat organizacyjny wojsk.

⁸ AAN, AW RP, sygn. All/21 t. 2, *Instrukcja o pracy...* Attaché sporządzali na rzecz SG WP opracowania wojskowe i wojskowo-polityczne dotyczące wybranych działów, takich jak artyleria czy marynarka wojenna, jak i spraw sojuszy i konwencji wojskowych państwa, w którym pełnili misję.

Polityka zagraniczna RP na Bałkanach

Prowadząc politykę zbliżenia z krajami bałkańskimi przez nawiązywanie stosunków dyplomatycznych, handlowych i kulturalnych oraz poszukiwanie wspólnych interesów w polityce zagranicznej, Polska szczególną uwagę zwracała na Rumunię. Aksjomatem polskiej polityki zagranicznej tak w dziedzinie dyplomacji, jak i bezpieczeństwa państwa była konieczność zawarcia ścisłego sojuszu z tym państwem⁹. Równie ważne znaczenie dla Polski miało utrzymanie dobrych stosunków z Królestwem Serbów, Chorwatów i Słoweńców (dalej: Królestwem SHS)¹⁰. Aktywność polskich władz w nawiązaniu kontaktów dyplomatycznych z Serbią (jak w początkowym okresie nazywano Królestwo SHS) wiązało się nie tylko z poszukiwaniem partnerów na arenie międzynarodowej, lecz wynikało także z założeń strategicznych polskiej polityki zagranicznej. Należy pamiętać, że władze polskie zabiegały o pozyskanie i utrzymanie korzystnych dla państwa linii tranzytowych, co w okresie walk o kształtowanie się granic Polski miało niebagatelne znaczenie dla spraw wojskowych. Rola Królestw SHS i Rumunii w polityce zagranicznej wzrosła jeszcze bardziej wraz z ofensywą wojsk rosyjskich, po niepomyślnych walkach na Kresach. Wroga postawa Niemiec, Czechosłowacji oraz sabotażowa działalność komunistów w Europie Zachodniej utrudniały dostarczenie technicznej pomocy wojskowej z Francji i, w mniejszym stopniu, z Wielkiej Brytanii.

Istotnym problemem, z jakim musiała sobie poradzić polska dyplomacja po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. był los Polaków – jeńców wojennych (byłych żołnierzy cesarsko-królewskiej Armii Austro-Węgier). W wyniku zabiegów dyplomatycznych, pod koniec 1918 r. władze Królestwa SHS wyraziły zgodę na repatriację byłych polskich jeńców¹¹. Placówka dyplomatyczna w Belgradzie powstała w grudniu 1918 r., a jej pierwszym chargé d'affaires został Czesław Pruszyński, któremu towarzyszył dr Ignacy Schmidt. Pierwszym polskim Pełnomocnikiem Wojskowym w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców (SHS – Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca) został ppłk Franciszek Kopeczny, który przybył do Zagrzebia 10 listopada 1918 r. Początkowo pełnił funkcję komendanta stacji zbornej w tej miejscowości, a z dniem 3 stycznia 1919 r. został mianowany Pełnomocnikiem Wojskowym. Przyjmujący pełnomocnictwo minister wojny Królestwa SHS gen. Basić zapewnił polskiego przedstawiciela, że udzieli mu wszelkiej pomocy¹². Zgodnie z rozkazem Szefa Sztabu Generalnego nr 06679 z 31 grudnia 1918 r. ppłk F. Kopeczny podlegał pod względem służbowym pełnomocnikowi wojskowemu w Wiedniu gen. Adamowi Nowotnemu, przez którego miał przesyłać korespondencję do kraju. Jednym z jego pierwszych zadań w Zagrzebiu była sprawa zakupu broni i amunicji dla Wojska Polskiego oraz

⁹ W. Stępiak, *Dyplomacja polska na Bałkanach 1918–1926*, Warszawa 1998, s. 350.

¹⁰ Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców powstało w wyniku połączenia państwa Słoweńców, Chorwatów i Serbów z Królestwem Serbii (Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca) 1 grudnia 1918 r., H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918. Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne*, Kraków 1982, s. 255–256.

¹¹ Rząd serbski już w marcu 1918 r. wyraził zgodę na przechodzenie Polaków służących w armii serbskiej do szeregów tzw. Błękitnej Armii gen. Józefa Hallera, W. Stępiak, *Dyplomacja polska...*, s. 57.

¹² AAN, Attachés wojskowi RP akredytowani przy rządach państw kapitalistycznych 1919–1939, (dalej: AW), sygn. All/5/1 k. 59–70, Raport Pełnomocnika Wojskowego Państwa Polskiego w Królestwie SHS z 23 stycznia 1919 r.

kwestia uwolnienia jeńców – byłych żołnierzy armii austro-węgierskiej (a będących obywatelami polskimi) pracujących na terenach Królestwa SHS¹³.

Z początkiem marca 1919 r. nastąpiła zmiana podporządkowania placówki wojskowej w Królestwie SHS, która odtąd podlegała polskiemu Pełnomocnikowi Wojskowemu w Wiedniu tylko w sprawach likwidacji byłej armii austro-węgierskiej, natomiast w pozostałych dziedzinach informacje miały być przesyłane bezpośrednio do Oddziału VI ND WP. Jednocześnie wzrosła ranga Pełnomocnika Wojskowego w Królestwie SHS, otrzymał on do pomocy pięciu oficerów i jednego chorążego¹⁴. Praca informacyjna w pierwszych miesiącach działalności placówki wojskowej w Zagrzebiu polegała głównie na bieżącej analizie prasy¹⁵ i przesyłaniu raportów do kraju. Treść raportu była podzielona na trzy działy, tj. sprawy wojskowe, wewnętrzne i zewnętrzne¹⁶. Głównym zadaniem wojskowych dyplomatów w omawianym okresie było pozyskanie broni i amunicji z zasobów armii austro-węgierskiej pozostawionej na terytorium Serbii. Zabiegi te nie przyniosły zamierzonych efektów¹⁷. Polscy dyplomaci prowadzili również rozmowy uzbrojenia znajdującego się w magazynach wojsk alianckich w Salonikach.

Działalność attaches wojskowych RP W Królestwie SHS w latach 1918–1923

Pierwszym attaché wojskowym Rzeczypospolitej Polskiej został mjr Aleksander Powroźnicki¹⁸, który rozpoczął misję 10 czerwca 1919 r.¹⁹ Początkowo pełnił obowiązki w Zagrzebiu; 20 czerwca 1919 r. jego biuro zostało przeniesione do Belgradu. Jak wspomina jednak ppłk A. Powroźnicki, siedziba attachatu była usytuowana poza budynkiem Poselstwa.

Ppłk A. Powroźnicki oraz jego następca kpt. Józef Pędracki, który objął placówkę w 1921 r.²⁰, informowali Oddział II Sztabu Generalnego (dalej: O II SG) o zmianach

¹³ AAN, AW, sygn. All/5/1 k. 194-195 i 199-200, Raport Pełnomocnika Wojskowego z 20 lutego 1919 r. w sprawie jeńców polskich.

¹⁴ AAN, AW, sygn. All/5/1 k. 352, 353, 355 Pismo Oddziału VI SG nr 2393/VI z 9 marca 1919 r. dot. zmiany. Ppłk. F. Kopecznemu przydzielono do pomocy: por. Grocholskiego, por. Hungendorfera, por. Józefa Pędrackiego, por. Karola Stupnickiego, rtm. Adama Niedzielskiego oraz chor. Maurycego Feuringa. Podporządkowani pełnomocnikowi wojskowemu w Królestwie SHS.

¹⁵ AAN, AW, sygn. All/5/1 k. 534-54. Były to następujące czasopisma: „Aglamer”, „Tagblatt”, „Obzor”, „Rijec”, „Pravda”, „Radnickenowine”.

¹⁶ W jednym z raportów obejmującym okres od 16 do 31 marca 1919 r. ppłk F. Kopeczny informował o reorganizacji wojska w Słowenii i Krocacji (Chorwacji), gdzie dotychczasowe wojskowe okręgi i komendy uzupełniające oraz dowództwa obrony krajowej zmieniono na pułkowe komendy okręgowe, AAN, AW, sygn. All/5/1 k. 412-415, Raport prasowy nr L. 72 z 1 kwietnia 1919 r.

¹⁷ *Ibidem*, s. 58.

¹⁸ P. Stawewski, *Attaché wojskowi Drugiej Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” (dalej: PHW) 2004, nr 2, s. 126.

¹⁹ Archiwum Akt Nowych (dalej AAN), zespół Attachés Wojskowych RP przy rządach państw kapitalistycznych 1919–1939 (dalej AW RP), sygn. All/3, Notatka z pamiętnika ppłk. Aleksandra Powroźnickiego, nr 4 z 18.02.1921 r. Jak wynika z notatki ppłk. A. Powroźnickiego, obowiązki dyplomatyczne przyjął on z rąk ppłk. Franciszka Kopecznego. Jednak w dotychczas przebadanych materiałach źródłowych nie odnaleziono danych wskazujących na to, że ten ostatni pełnił oficjalnie stanowisko Attaché Wojskowego Rzeczypospolitej.

²⁰ P. Stawewski, *Attaché wojskowi...*, s. 130.

w uzbrojeniu oraz strukturze organizacyjnej armii Królestwa SHS²¹, jak również o sytuacji politycznej i gospodarczej państwa jugosłowiańskiego²².

Problemem, z jakim borykało się Biuro Attaché Wojskowego w Belgradzie były finanse²³. Finansowanie attachatów odbywało się, tak jak wszystkich placówek, z budżetu MSZ, przy czym resort dążył do zrzucenia tego obowiązku ze swoich barków²⁴. Dlatego też część środków (przede wszystkim utrzymanie samochodów, wydatki związane z działalnością operacyjną, zakupem prasy i wydawnictw fachowych) pochodziła z funduszu dyspozycyjnego szefa Oddziału II²⁵. Nakłady finansowe na realizację zadań były za małe. Sytuację pogarszały niekorzystne prawo finansowe obowiązujące w Królestwie SHS oraz niestabilna sytuacja walutowa. Wielokrotnie Biuro Attaché zwracało się do MSZ i Szefa Oddziału II o wypłacanie potrzebnych środków w walutach, których wymiana byłaby korzystna w Królestwie SHS. Attaché w Belgradzie, oprócz pensji, otrzymywał²⁶: dodatek na samochód, dodatek reprezentacyjny, dodatek biblioteczny²⁷.

Dodatki te przeważnie naliczane były kwartalnie i w takim samym systemie rozliczane. Począwszy od kwietnia 1931 r. attaché w Belgradzie otrzymywał specjalny dodatek związany z realizacją zadań na rzecz przemysłu zbrojeniowego. Był on wypłacany z puli zakładów i przedsiębiorstw wchodzących w skład przemysłu obronnego przez spółkę „Sepwepe” i wynosił 30 dolarów amerykańskich (dalej USD)²⁸. Ulegał on systematycznemu wzrostowi, choć nie dało się zauważyć, aby zmiany te wpłynęły znacząco na kondycję Biura. W latach dwudziestych kwartalnie attaché otrzymywał 1500–1800 zł, natomiast już w roku 1931 suma ta wyniosła 2270 zł²⁹, a w 1935 r. osiągnęła wysokość 2900 zł³⁰. Nie były to sumy małe, lecz zadania, jakie miał do wykonania dyplomata pociągały wysokie koszty. Sytuacja finansowa najgorzej przedstawiała się, wówczas gdy attachat funkcjonował jako nieetatowa komórka Poselstwa³¹.

Placówka attaché w Belgradzie funkcjonowała do lutego 1922 r., kiedy to w związku z reorganizacją Ministerstwa Spraw Zagranicznych, uległa likwidacji. Jednak powo-

²¹ AAN, AW RP, sygn. All/6, Raport nr 59/Pf z 19.03.1921 r. dotyczący sytuacji politycznej i wojskowej SHS. Informowano o zmianach na stanowisku Szefa Sztabu Generalnego SHS, którym miał zostać gen Piotr Pesić, pracach nad polepszeniem dostaw uzbrojenia i umundurowania dla armii, reorganizacji wojsk lądowych oraz przekazaniu marynarce wojennej okrętów po b. marynarce Austro-Węgier.

²² Raport nr 55/Pf z 7.03.1921 r. dotyczy oceny sytuacji politycznej wewnętrznej i zewnętrznej SHS.

²³ Dotyczyło to większości wojskowych placówek dyplomatycznych.

²⁴ Od 1.02.1922 r. pracownicy zaczęli pobierać pobory z siatki resortu spraw zagranicznych.

²⁵ CAW, O II. SG, sygn. I.303.4.10. Telefonogram SG nr 17 z 5.05.1922 r.

²⁶ CAW, O II. SG, sygn. I303.4.126, Pismo nr 7047 Inf./A, Mjr Grodzki Stanisław. Wypłacenie należności pieniężnych. Należy pamiętać, że każdy attaché wojskowy otrzymywał jednorazowy tzw. dodatek „instalacyjny”, który był mu wypłacany w Polsce.

²⁷ AAN, AW RP, sygn. All/13 t. 2, Pismo w sprawie dodatku samochodowego, reprezentacyjnego i bibliotecznego z 20.09.1931 r.

²⁸ AAN, AW RP, sygn. All/13 t. 2, Pismo nr 582/31 z 25.10.1931 r. w sprawie dodatków dla Attachés w Belgradzie i Bukareszcie. Dodatek ten był płacony począwszy od 01.04.1931 r.

²⁹ AAN, AW RP, sygn. All/13 t. 2, Dodatki attaché w Belgradzie na I kwartał 1931/32. Pismo z 20.11.1931 r.

³⁰ AAN, AW RP, sygn. All/15 t. 1, Informacja nr 5267/II.F.34 z 07.01.1934 r. dotycząca finansów dla attaché na IV kwartał 1934 r.

³¹ Był on wówczas finansowany ze środków Oddziału II SG.

łany na stanowisko attaché wojskowego jeszcze 1921 r. kpt Stanisław Michalski³² pełnił tę funkcję nieetatowo przez dwa lata, do 1923 r. Pozwoliło to na zachowanie ciągłości pracy i podtrzymanie bardzo istotnych w tych warunkach kontaktów dyplomatycznych zarówno w środowisku wyższej kadry dowódczej armii Królestwa, jak i w kręgach korpusu dyplomatycznego. Zadania attachatu w Belgradzie, według propozycji MSZ, miała pełnić placówka w Budapeszcie. Zastrzeżenia co do takiego rozwiązania wyrażał nie tylko szef Oddziału II, również poseł RP w Budapeszcie, stwierdzał, że jest konieczne, aby Polska posiadała attachat w Królestwie SHS ze względu na „rozbudowę sił zbrojnych SHS i redukcję jednostek armii węgierskiej”³³. Kpt. Stanisław Michalski pomimo trudności natury finansowo-formalnej, kontynuował działalność dyplomatyczną, przysyłając wiele interesujących danych dotyczących aktualnej polityki wojskowej SHS³⁴. Między innymi sprawnie poradził sobie ze sporządzeniem obszernego wyjaśnienia w związku z zabójstwem prezydenta Rzeczypospolitej Gabriela Narutowicza³⁵, które zostało złożone na ręce Szefa Sztabu Generalnego i Króla. Pozwoliło to kpt. S. Michalskiemu na zachowanie silnej pozycji w kręgach królewskich³⁶. Polski dyplomata interesował się również stosunkami łączącymi SHS z innymi państwami europejskimi. W związku z rolą, jaką odgrywała w polskiej polityce zagranicznej Czechosłowacja, jej poczynania na arenie międzynarodowej były pilnie obserwowane polski MSZ. W 1923 r. szef placówki dyplomatycznej w Belgradzie³⁷ otrzymał zadanie prowadzenia analiz dotyczących stanu i rozwoju armii SHS. Ponadto miał rozpracowywać emigrację rosyjską osiadłą na terytorium państwa jugosłowiańskiego i przeciwdziałać wpływowi czeskim³⁸. Zadania powinien realizować dyskretnie, osobiście odwiedzając garnizony, dbając o utrzymywanie rozległych i dobrych stosunków z politykami i kadrą armii Królestwa SHS³⁹.

Aktywność Jugosławii w ramach sojuszu „Małej Ententy”⁴⁰ stała się tematem co najmniej kilkunastu informacji przesłanych do Oddziału II i MSZ przez kpt. S. Michalskiego. Informował on m. in.: o sytuacji wojskowej i politycznej w Bułgarii⁴¹, o skutkach przewrotu wojskowego⁴², do którego doszło tam latem 1923 r., wreszcie o prze-

³² P. Stawecki, *Attaché wojskowi...*, s. 126.

³³ AAN, AW RP, sygn. All/6, Informacja o likwidacji stanowiska attaché z 19.02.1922 r.

³⁴ CAW, O II. SG, sygn. I.303.4.7077, Raport attaché w Belgradzie nr L. 124 z 28.02.1924 r., Artyleria wojska SHS.

³⁵ Prezydent Rzeczypospolitej Gabriel Narutowicz został zamordowany przez sympatyka endecji, malarza Eligiusza Niewiadomskiego 16 grudnia 1922 r. podczas wizyty w Zachęcie. A. Garlicki, *Przewrót majowy*, Warszawa 1979, s. 47–48.

³⁶ AAN, AW RP, sygn. All/6, Informacja attaché wojskowego RP w Belgradzie z 17.12.1922 r.

³⁷ Attachat formalnie został zlikwidowany i działał jako placówka nieetatowa, o czym szerzej poniżej.

³⁸ CAW, O II. SG, I.303.4.1749, Raport nr K31/23 ze stycznia 1923 r.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ System sojuszy polityczno-wojskowych trzech państw: Czechosłowacji, Rumunii i Królestwa SHS, skierowany przede wszystkim przeciw Węgom i Austrii. Głównym twórcą porozumienia był czeski polityk Edward Beneš. Koalicja została oparta na dwustronnych traktatach podpisanych w latach 1920–1921 przez ww. państwa. Porozumienia te były uzupełniane konwencjami oraz kilkakrotnie ratyfikowane. Mała Ententa istniała do 1939 r.; H. Batowski, *Między dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomacji*, Kraków 2001, s. 137–143.

⁴¹ AAN, AW RP, sygn. All/20 t.1, Raport polityczny nr 219 z 25.07.1923 r. Informacja: „Mała Ententa” wobec przewrotu w Bułgarii.

⁴² Przewrót wojskowy z 9 czerwca 1923 r., który doprowadził do obalenia dyktatury Aleksandra Stambolijskiego. Ten charzmatyczny przywódca ludowy był postrzegany przez prawicę i komunistów bułgarskich jako zwolennik porozumienia i ścisłego sojuszu z Królestwem SHS; Z. Klejn, *Bułgaria, Szkice z dziejów najnowszych*, Pułtusk 2005, s. 81.

biegu i wynikach konwencji wojskowej w połowie września 1923 r. w Pradze⁴³. Attaché w swojej depeszy pisał, że podczas konwencji politycy czescy zmierzali do powołania jednolitego dowództwa połączonych sił zbrojnych „Małej Ententy” oraz doprowadzenia do kodyfikacji uzbrojenia w armiach sojusznicznych. W ocenie dyplomaty wspólne siły zbrojne miały być utrzymywane jako przeciwwaga armii węgierskiej. Ta sytuacja była niezwykle istotna z punktu widzenia polskiej polityki zagranicznej, bowiem wzrost znaczenia Czechosłowacji w Europie Środkowej i Południowej godził w interesy Rzeczypospolitej. Kpt. S. Michalski informował ponadto o bilateralnych umowach i stosunkach pomiędzy Królestwem SHS a Grecją oraz Bułgarią. Oceniał, że dyplomacja jugosłowiańska starała się zbudować wiele układów z sąsiadami, które miały zapewnić nienaruszalność jej granic⁴⁴. Ponadto informował również o rozwoju i zmianach w wojskach granicznych Królestwa SHS⁴⁵.

Funkcjonowanie attachatu wojskowego w Belgradzie w latach 1924–1939

Sytuacja attachatu uległa poprawie dopiero w 1925 r., kiedy to reaktywowano placówkę, powołując na stanowisko attaché wojskowego mjr/ppłk. Stanisława Grodzkiego⁴⁶, który tę funkcję łączył ze stanowiskiem attaché wojskowego⁴⁷ przy Poselstwie RP w Bułgarii i pełnił ją do 1929 r.⁴⁸

Reaktywowanie placówki w Belgradzie było motywowane przez Sztab Generalny koniecznością podjęcia prac nad konwencją tranzytową⁴⁹, które w świetle planów wojennych miały zasadnicze znaczenie dla bezpieczeństwa państwa⁵⁰. Jak wynika z dokumentów archiwalnych, również sojusznik Polski, czyli Francja, nalegał, aby Polska podpisała stosowne porozumienia z Jugosławią⁵¹. Traktat tranzytowy, w myśl planów polskiego Sztabu Generalnego (Głównego) i sztabowców francuskich, stanowił istotny element ogólnego planu udzielenia Polsce pomocy materiałowej w przypadku wojny.

⁴³ AAN, AW RP, sygn. All/20 t.1, Informacja attaché wojskowego z 17.09.1923 r.

⁴⁴ AAN, AW RP, sygn. All/20 t.1 Informacja nr 122721/II Inf. II D.1 z 19.06.1923 dotyczy Umowy salonickiej.

⁴⁵ CAW, O II, SG, sygn. I.303.4.7077, Informacja dotyczy wojsk granicznych Jugosławii i Królestwa SHS, Pismo Attaché RP nr 132/24 08.03.1924 r.

⁴⁶ P. Stawecki, *Attaché wojskowi...*, s. 130.

⁴⁷ CAW, O II, SG, sygn. I.303.4.126, Nominacja na stanowisko attaché wojskowego RP przy P.P. w Belgradzie z 16 kwietnia 1925 r.

⁴⁸ Nie było w tym nic niezwykłego. Idea łączenia funkcji dwóch i więcej attaché w krajach sąsiadujących z głównym miejscem realizacji zadań była dość powszechnie stosowana w latach 1918-1939. Przykładem może być pełnienie przez attaché w Paryżu jednocześnie obowiązków wojskowego przedstawiciela dyplomatycznego przy Poselstwie RP w Belgii. Podobna sytuacja okresowo występowała również w polskich poselstwach w państwach skandynawskich.

⁴⁹ CAW, O II, I.303.4.126, Pismo Ministra Spraw Wojskowych gen W. Sikorskiego w sprawie powołania placówek w Belgradzie i Tokio. W opinii przedstawionej MSZ ówczesny Minister Spraw Wojskowych gen. W. Sikorski kilkakrotnie podkreślał znaczenie reaktywowania placówki w Belgradzie dla bezpieczeństwa państwa. Nadmieniał, że placówka taka powstanie, nawet jeśli MSZ nie przydzieli na nią środków finansowych.

⁵⁰ CAW, O II, I.303.4.126, Pismo Szefa Oddziału II do Ministra Spraw Wojskowych nr 24901/II. Inf. A. z 10 stycznia 1925 r.

⁵¹ CAW, O II, I.303.4.126, Wznowienie, naznaczenie personalne z 13 lutego 1925 r. Krótka adnotacja dotycząca rozmów polsko-francuskich znajduje się w piśmie dotyczącym naznaczenia personalnego, wznowienia z lutego 1925 r. W dokumencie tym stwierdzono, że francuskie władze wojskowe uważają za niezbędne podjęcie prac nad ustanowieniem łączności i tranzytu dla materiałów wojennych.

Ppłk S. Grodzki został attaché wojskowym w Królestwie Jugosławii⁵² dzięki interwencji Oddziału II SG⁵³, pierwotnie kandydatem na to stanowisko był mjr Władysław Sokółowski⁵⁴. Oficer ten, pomimo poparcia Sztabu Generalnego, ze względu na słabą znajomość języka francuskiego oraz brak doświadczenia w pracy w charakterze dyplomaty wojskowego, ostatecznie nie został wyznaczony na stanowisko attaché wojskowego⁵⁵.

W okresie kadencji ppłk. S. Grodzkiego, Polska podpisała z Królestwem SHS ważny z punktu widzenia bezpieczeństwa państwa i polskiej polityki zagranicznej pakt o przyjaźni i współpracy⁵⁶. Akt ten pozwolił na dalszy rozwój stosunków politycznych i handlowych pomiędzy państwem południowych Słowian a Polską. Dzięki umiejętnym działaniom dyplomaty wojskowego, stronie polskiej udało się przygotować grunt do rozwinięcia działalności handlowej w zakresie obrotu bronią i amunicją⁵⁷. Kontakty i dobry klimat, wypracowane przez ppłk. S. Grodzkiego, pozwoliły na utorowanie drogi polskim przedsiębiorstwom zbrojeniowym do zrealizowania wielu zyskownych kontraktów⁵⁸. Nie było to łatwe, Polacy musieli bowiem konkurować z silnymi firmami, takimi jak czeska Škoda czy francuski Schneider. Szczególnie niebezpiecznymi konkurentami byli Czesi, mający w kręgach politycznych i wojskowych bardzo duże wpływy.

Drugim istotnym zadaniem ppłk. S. Grodzkiego była działalność związana z pracami nad traktatem tranzytowym. Porozumienie to zostało podpisane 26 listopada 1925 r.⁵⁹ i nawiązywało do tajnej klauzuli polsko-rumuńskiego porozumienia sojuszniczego. Oczywiście, realizował on również zadania o charakterze wywiadowczym. W instrukcji z 1926 r., jaką otrzymał attaché z O II SG polecono mu:

- uaktualnienie danych o armii SHS,
- uzyskanie danych o pracach mobilizacyjnych,
- zdobycie charakterystyki dowódców armii SHS,
- rozpoznanie stanu infrastruktury kolejowej i drogowej państwa,
- rozpoznanie stanu i możliwości portów rzecznych SHS na Dunaju,

⁵² CAW, O II, I.303.4.126, Placówka Belgrad – wznowienie, pismo z 29 listopada 1924 r. Kandydatem na to stanowisko był również płk/gen. Gąsiorowski (był on także planowany do objęcia stanowiska attaché wojskowego RP w Niemczech). Miał zostać wyznaczony na dowódcę wielkiej jednostki, zrezygnowano z jego kandydatury, chociaż miał dużo kontaktów w Serbii z okresu pobytu w Królestwie SHS.

⁵³ CAW, O II, I.303.4.126, Pismo dotyczące naznaczenia personalnego z 5 lutego 1925 r. Ppłk S. Grodzki przed wyznaczeniem na stanowisko attaché wojskowego RP w Belgradzie był kierownikiem referatu „Wschód” w Wydziale Ewidencyjnym Oddziału II SG. Zastąpił go na powyższym stanowisku kpt. Jan Grudzień, który z kolei pełnił funkcję attaché w Królestwie Jugosławii w latach 1934–1936, o czym będzie mowa w dalszej części niniejszego artykułu.

⁵⁴ CAW, O II, I.303.4.126, Pismo Szefa Oddziału II do Ministra Spraw Wojskowych, nr 24901/II. Inf. A.

⁵⁵ CAW, O II, I.303.4.126, Pismo dotyczące naznaczenia, obok słabej znajomości języka francuskiego, mjr W. Sokółowski nie miał stosownego doświadczenia w pracy informacyjnej.

⁵⁶ „Pakt przyjaźni i serdecznej współpracy między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Jugosławii, został podpisany 18 września 1926 r. w Genewie przez ministrów Augusta Zaleskiego i Momčilo Ninčicia, W. Stępiak, *Dyplomacja polska...*, s. 321.

⁵⁷ AAN, AW RP, sygn. All/7, Informacja attaché wojskowego do Szefa Oddziału II Z 24.10.1925 r. dotycząca działań w związku ze złożeniem ofert przez polskie przedsiębiorstwa przemysłu zbrojeniowego.

⁵⁸ AAN, AW RP, sygn. All 13, t. 2, Eksport przemysłu obronnego do Jugosławii – Sprawozdanie za lata 1929–1931 z 21.11.1931 r.; dobra pozycja wypracowana przez ppłk S. Grodzkiego dla polskiej „zbrojeniówki” została w latach 1927–1929 zniweczona przez nieumiejętne postępowanie ze strony przedstawicieli firm polskich. Taką ocenę pozostawił w swym raporcie nt. poczynąń polskich przedsiębiorstw zbrojeniowych następca ppłk S. Grodzkiego – ppłk M. Starzyński (raport z 1931 r.).

⁵⁹ W. Stępiak, *Dyplomacja polska...*, s. 318.

- uzyskanie danych dotyczących stanu i rozwoju przemysłu zbrojeniowego SHS,
- ustalenie od kogo i w jakiej ilości Królestwo SHS pozyskiwało surowce dla swojego przemysłu,
- uzyskiwanie danych dotyczących polityki zewnętrznej i zewnętrznej⁶⁰ ze szczególnym uwzględnieniem stosunków łączących Królestwo SHS z jego sąsiadami i wielkimi mocarstwami⁶¹.

Dodatkowo Szef O II SG polecił attaché w lutym 1927 r. zdobyć dane na temat kontaktów przedstawicieli wywiadu niemieckiego i radzieckiego⁶². Niestety, brak materiału źródłowego, czy ppłk S. Grodzki uzyskał jakiekolwiek informacje dotyczące współpracy wywiadów Niemiec i ZSRR⁶³.

Ppłk S. Grodzki brał udział w aktywnym rozpoznaniu działalności komunistycznych organizacji⁶⁴. Uzyskiwał on dane na temat centrali komunistycznej działającej w Wiedniu⁶⁵. Ośrodek ten prowadził również destrukcyjne operacje sabotażowo-dywersyjne na terytorium południowo-wschodniej Polski. Ponadto w Wiedniu ulokowana była aktywnie działająca placówka radzieckich służb specjalnych⁶⁶.

Ppłk S. Grodzki zakończył swoją misję w 1929 r. Jego następcą został ppłk Mieczysław Starzyński, który pełnił tę funkcję do 1934 r.⁶⁷ Prowadził on działania na rzecz nowelizacji i ratyfikacji traktatów tranzytowych oraz promował polski przemysł zbrojeniowy. Dzięki współpracy z przedstawicielem „Sepewe”, którym został z polecenia attaché – p. Sachs, udało się mu odbudować pozycję sprzed 1927 r. Również dobre układy, jakie nawiązał z gen. Terzibasiciem – szefem Departamentu Uzbrojenia armii jugosłowiańskiej, umożliwiły zrealizowanie kilku kontraktów na uzbrojenie i wyposażenie armii Królestw Jugosławii⁶⁸. Ppłk M. Starzyński osobiście uczestniczył w próbach polskich bomb lotniczych i amunicji strzeleckich oraz podczas negocjacji w sprawie zakupu tytoniu dla polskiego Monopolu Tytoniowego. Działalność attaché nie sprowa-

⁶⁰ W 1924 r. attaché wojskowy na polecenie Sztabu Generalnego prowadził konsultacje z kierownictwem wojskowym SHS w związku z odbywającymi się wówczas negocjacjami w Genewie. Jest to tylko jeden z licznych przykładów aktywnego uczestniczenia dyplomaty wojskowego w szerszych działaniach na arenie międzynarodowej; A. Peplowski, *Wywiad a dyplomacja II Rzeczpospolitej*, Toruń 2004, s. 165.

⁶¹ AAN, AW RP, sygn. All/8, Instrukcja dla attaché w Belgradzie z 12.05.1926 r.

⁶² AAN, AW RP, sygn. All/8, Informacja nr 177/Inf. Ros. T.O z 17.02.1927 r. dla attaché RP w Belgradzie dotycząca konferencji niemieckich i sowieckich wywiadowców w Wiedniu.

⁶³ Szerzej działania polskiego wywiadu i attachés w związku ze współpracą niemieckich i radzieckich służb specjalnych na Bałkanach opisuje prof. A. Peplowski w: *Wywiad a dyplomacja II Rzeczpospolitej*. Ocenia on, że służby te zorganizowały wspólne posterunki szpiegowskie, a ich działalność była skierowana przede wszystkim przeciwko Rumunii. Niemcy mieli utrzymywać m.in. w Belgradzie placówkę kurierską wywiadu; A. Peplowski, *Wywiad a dyplomacja...*, s. 85–86.

⁶⁴ AAN, AW RP, sygn. All/7, Informacje ze Sztabu Generalnego Jugosławii w sprawie komunizmu nr 11593/II Inf/C z 12.10.1925 r. attaché miał możliwość uzyskania osobiście danych dotyczących ruchu komunistycznego od informatora Oddziału II Sztabu Generalnego Królestwa SHS, którym był Rosjanin, były członek organizacji monarchistycznej.

⁶⁵ AAN, AW RP, sygn. All/7, Materiał w sprawie akcji komunistycznej na Bałkanach nr 2230/II Inf.C.TO. z 24.11.1925 r.

⁶⁶ Służby specjalne ZSRR wykorzystywały w swej działalności zarówno członków Kominternu, jak i działaczy komunistycznych poszczególnych partii komunistycznych działających na całym świecie. O działalności szpiegowskiej GPU-OGPU i Razwiedupr oraz o ich powiązaniach i współpracy z organizacjami komunistycznymi szerzej w pracach prof. A. Peplowskiego; A. Peplowski, *Wywiad Polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996; *idem*, *Wywiad a dyplomacja II Rzeczpospolitej*, Toruń 2004.

⁶⁷ Ppłk M. Starzyński był bratem komisarzycznego prezydenta Warszawy – Stefana Starzyńskiego, P. Stawicki, *Attaché wojskowi...*, s. 126.

⁶⁸ AAN, AW RP, sygn. All/1, t. 2, Eksport przemysłu obronnego do Jugosławii... Dzięki zabiegom ppłk. M. Starzyńskiego, Jugosławii oferowano również zamki do ciężkich karabinów maszynowych, wyrzutniki bomb konstrukcji inż. Święteckiego, materiały wybuchowe, amunicję artyleryjską i strzelecką (w tym smugową), sprzęt łączności (łącznice i telefony polowe), samoloty myśliwskie, sprzęt kwatermistrzowski i mundurowy oraz chemiczny (m.in. maski przeciwgazowe).

działa się wyłącznie do realizowania zadań o charakterze politycznym czy wywiadowczym. Polscy attachés wojskowi sprawdzali się w wielu dziedzinach działalności dyplomatycznej, czego najlepszym przykładem wydaje się ppłk M. Starzyński.

Ppłk M. Starzyński do 1914 r. prowadził działalność konspiracyjną w Związku Strzeleckim, następnie był żołnierzem Legionów i członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej⁶⁹. W 1918–1919 brał udział w obronie Lwowa. Ukończył matematykę i fizykę na Politechnice Lwowskiej oraz Wyższą Szkołę Wojenną. Był kawalerem Orderu *Virtuti Militari*. Pełnił służbę w 5. Pułku Piechoty Legionów, 75. Pułku Piechoty oraz w Oddziale V Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych (dalej: MSWojsk.)⁷⁰. Do chwili wyznaczenia na stanowisko attaché pełnił służbę w jednostkach i dowództwie Dowództwa Okręgu Korpusu nr V (dalej: DOK nr V)⁷¹.

Ppłk M. Starzyński prowadził również działalność o charakterze wywiadowczym⁷². Jak wynika z dostępnych materiałów archiwalnych, ograniczała się ona do półoficjalnych spotkań ze źródłami, które były wykorzystywane przez jego poprzedników. Jednym z bardziej interesujących problemów była współpraca włosko-rosyjska. Attaché uzyskiwał dane, m.in. od dziennikarzy, którzy zajmowali się problematyką polityki Włoch.

Działania wywiadowcze, jakie prowadził Oddział II SG wobec ZSRR dotyczyły również aktywnego rozpoznania charakteru kontaktów tego państwa z krajami Europy Zachodniej. Współpraca Związku Radzieckiego z Niemcami, próby zakupu sprzętu wojskowego we Francji i innych krajach budziły uzasadnione zaniepokojenie w sferach rządowych Rzeczypospolitej. Dlatego też informacje ppłk. M. Starzyńskiego o nawiązaniu współpracy pomiędzy Włochami i ZSRR kierownictwo O II SG oceniło jako niezwykle ważne⁷³. Jednocześnie polecono dyplomacie, by nadal prowadził obserwację oraz aby starał się uzupełnić informacje o planach współpracy radziecko-włoskiej. W tym celu pozwolono ppłk. M. Starzyńskiemu na nawiązanie kontaktu roboczego z szefem Oddziału II Sztabu Generalnego Armii Królestwa Jugosławii płk. SG Piotrem B. Aračićem. Efektem podjętych rozmów było przekazanie Warszawie kolejnych informacji mówiących o podpisaniu porozumienia handlowego na dostawy uzbrojenia i sprzętu włoskiego dla ZSRR. Polskiemu attaché udało się również uzyskać dane dotyczące umowy o pożyczce, udzielonej przez rząd włoski Związkowi Radzieckiemu na zakup broni, silników i samochodów⁷⁴. Ppłk M. Starzyński oraz jego następcy podtrzymywali robocze i towarzyskie kontakty z szefem Oddziału II Sztabu Generalnego Jugosławii. Płk SG P. B. Aračić był oceniany przez wojskowych dyplomatów jako osoba niezwykle kompetentna i życzliwie ustosunkowana do Polski i Polaków.

⁶⁹ AAN, AW RP, sygn. All/13, t. 2, Dokumenty Starzyńskiego Mieczysława ppłk. dypl. Przesłane do Oddziału II z 17.03.1931 r.

⁷⁰ AAN, AW RP, sygn. All/13, t. 2, Karta ewidencyjna oficera z 15.03.1931 r.

⁷¹ *Ibidem*. Był m.in. oficerem Inspektoratu Armii oraz dowódcą batalionu w 75 pp, 25 pp i 12 pp.

⁷² CAW, O II. SG, sygn. I.303.4.7077, Reorganizacja i duch armii jugosłowiańskiej, Pismo attaché RP w Belgradzie z 12.01.1925 r. Świadczy o tym wymieniony powyżej dokument, który należy ocenić jako analizę sporządzoną z danych uzyskanych ze źródeł poufnych, a nie oficjalnych.

⁷³ AAN, AW RP, sygn. All/15, t.2, Informacja nr 577/32 z 10.11.1932 r. o współpracy wojskowej Włoch i ZSRR.

⁷⁴ *Ibidem*, attaché zdobył dane, że Rosjanom udało się uzyskać pożyczkę w wysokości 250 000 000 lirów i zakupić samoloty transportowe, wodnopłatowce, samochody ciężarowe i silniki lotnicze. Kolejne informacje wskazywały na otrzymanie od Włochów licencji na konstruowanie nowoczesnych silników lotniczych i okrętowych. Prowadzono też rozmowy na temat zamówień na budowę okrętów wojennych w stocznich włoskich.

Następcą ppłk. M. Starzyńskiego został mjr Jan Grudzień, który stanowisko attaché wojskowego w Belgradzie pełnił w latach 1934–1936⁷⁵ (z uwagi na stan zdrowia, musiał przerwać misję, zmarł w roku 1937). Działalność mjr. J. Grudnia była ukierunkowana na rozpoznawanie sytuacji wojskowej⁷⁶ i wojskowo-politycznej na Bałkanach oraz na ocenę aktywności ZSRR w tym rejonie. Attaché bardzo często podróżował po Jugosławii, odwiedzając miasta, w których stacjonowały jednostki armii jugosłowiańskiej. Uzyskiwał w ten sposób informacje dotyczące wyszkolenia armii królewskiej. Stosując metodę indagacji, zaprzyjaźniał się z oficerami jugosłowiańskimi, którzy ufając mu, w rozmowach, opowiadali o stanie armii jugosłowiańskiej. Tym samym polski attaché, wykorzystując niewielkie środki finansowe, zdołał uzyskać wiele ciekawych danych charakteryzujących Siły Zbrojne Królestwa Jugosławii. Uczestniczył również w ćwiczeniach sztabowych i manewrach Armii Jugosławii. Wyszukanie żołnierzy jugosłowiańskich oceniał bardzo dobrze, ale wskazywał na braki w dowodzeniu czy niewystarczające i przestarzałe wyposażenie oddziałów jugosłowiańskich.

Polski attaché bliskie kontakty utrzymywał zarówno z wpływowymi przedstawicielami dworu królewskiego, politykami, jak również z kierownictwem wojskowym Jugosławii⁷⁷. Pozwoliły mu one bywać, m.in. w rezydencji królewskiej w Bledzie⁷⁸ w czasie gdy bawił tam król wraz z rodziną⁷⁹; tak uzyskał np. w 1936 r. niezwykle ciekawe informacje na temat rozbudowy sieci komunikacyjnej na terytorium Królestwa Jugosławii⁸⁰. Dane te były bardzo istotne dla planowania obronnego państwa polskiego, bowiem wskazywały na możliwość szybszego dostarczenia materiałów wojennych do Polski przez szlaki tranzytowe (biegnące z południa przez Rumunię do Polski). Sztab Główny Wojska Polskiego uważnie obserwował zmiany zachodzące w sieciach kolejowych państw bałkańskich.

Ostatnim dyplomatą wojskowym w Królestwie Jugosławii był płk Tadeusz Wasilewski (1897–1964)⁸¹, który pełnił tę funkcję od 1937 do 1940 r.⁸² Był oficerem piechoty. W latach 1917–1918 służył w I Korpusie Polskim w Rosji. Od 1919–1921 pełnił służbę jako młodszy oficer 22. Pułku Piechoty. W latach 1921–1923 studiował w Wyższej Szkole Wojennej. W połowie lat dwudziestych służył w III Oddziale Biura

⁷⁵ P. Stawecki, *Attaché wojskowi...*, s. 126.

⁷⁶ AAN, AW RP, sygn. All/6, Sprawozdanie za rok 1934. Pismo nr 12/35 z 15.01.1935 r.

⁷⁷ AAN, AW RP, sygn. All/6, Informacja attaché wojskowego w Belgradzie nt. sytuacji personalnej w armii z 13.05.1936 r., Mjr Grudzień informował o dymisji wpływowego gen. Živkovića, który miał rozpocząć działalność polityczną jako przywódca ugrupowań skrajnie prawicowych. Dane przekazane w depeszy świadczą o doskonałym rozeznanii polskiego attaché w sytuacji politycznej i wewnętrznej w Jugosławii, a ponadto o wymienionych i wartościowych źródłach informacji.

⁷⁸ Modna miejscowość uzdrowskowa w Królestwie Jugosławii (obecnie w granicach państwowych Słowenii). Jugosłowiańska rodzina królewska miała tam swoją rezydencję, podobnie jak najważniejsi politycy i wojskowi. W dobrym tonie było przebywanie w Bledzie w czasie odpoczynku rodziny królewskiej, S. Rospond, *Jugosławia. Z teki podróżnika i obserwatora*, Miejsce Piastowe, 1935, s. 64–65.

⁷⁹ AAN, AW RP, sygn. All/6, Sprawozdanie z pobytu w Bledzie z 26.08.1935 r.

⁸⁰ AAN, AW RP, sygn. All/6, Informacja w sprawie budowy nowych linii kolejowych w Jugosławii. Jugosłowianie planowali wybudowanie magistrał kolejowych łączących południowe banowiny z centrum kraju oraz przedłużenie linii kolejowych już wybudowanych z portami na wybrzeżu adriatyckim.

⁸¹ W. Milewski, A. Suchcitz, A. Gorczycki, *Guide to the Archives of the Polish Institute and Sikorski Museum*, Vol. 1, London 1985, s. 291.

⁸² Prof. Stawecki pisze, że misję w Belgradzie płk T. Wasilewski zakończył w listopadzie 1939 r. Jednak faktycznie na stanowisku attaché wojskowego RP pozostawał do 1940 r., następnie został wyznaczony do pełnienia służby na stanowisku szefa Oddziału II.

Ścisłej Rady Wojennej⁸³. Od 1927 r. pełnił służbę w Korpusie Ochrony Pogranicza (dalej: KOP) najpierw jako dowódca kompanii, a następnie szef sztabu w Brygadzie KOP „Wilno”⁸⁴. Na początku lat trzydziestych wrócił do pracy w jednostkach liniowych Wojska Polskiego. Od 1932 do 1934 był dowódcą 1. Batalionu 18 pp, a w latach 1934–1937 pełnił obowiązki szefa sztabu 27. Dywizji Piechoty⁸⁵.

Ppłk T. Wasilewski był oficerem świetnie przygotowanym do pełnienia służby attaché wojskowego i rezydenta. Pomimo kilkunastoletniej przerwy w pracy wywiadowczej oraz innych uwarunkowań politycznych, oficer ten doskonale organizował kolejne ogniwa sieci agenturalnej, które zapewniały mu dopływ interesujących informacji nie tylko z terytorium państw bałkańskich. Uruchomił również sieć informacyjną, która miała być przydatna po wybuchu wojny. Po rozpoczęciu kampanii wrześniowej ppłk T. Wasilewski prowadził aktywne działania, które miały umożliwić transport uzbrojenia i sprzętu przez terytorium Jugosławii. Po klęsce Polski zorganizował sieć przerzutową przez Jugosławię dla żołnierzy i oficerów do tworzących się oddziałów Wojska Polskiego we Francji. Misję swoją zakończył 13 listopada 1939 r.⁸⁶

Działalność polskich attachés wojskowych w Belgradzie była wielostronna. Obok zwyczajowych dyplomatycznych obowiązków, prowadzili oni z reguły aktywną pracę na rzecz Rzeczypospolitej i jej Sił Zbrojnych. Z poświęceniem oddawali się zarówno pracy wywiadowczej, jak i ochronie interesów gospodarczych państwa polskiego. Działalność Attachatu Ambasady Polski w Jugosławii jest niestety mało znana, przede wszystkim z braku zainteresowania tą placówką ze strony historyków. Tylko pozornie wydaje się, że polskie interesy polityczne i ekonomiczne skupiły się wyłącznie na państwach, które były związane z bezpieczeństwem Rzeczypospolitej, tj. na Niemczech, ZSRR, Litwie i Czechosłowacji, krajach uznawanych przez rząd polski za wrogie oraz na sprzymierzeńcach Rzeczypospolitej, czyli Francji, Wielkiej Brytanii (choć kontakty z tym państwem ożywiły się dopiero pod koniec 1937 r.) i Rumunii. Jugosławia w tym rankingu plasowała się na dalszych pozycjach. Jej istotny wpływ na bezpieczeństwo państwa wzrósł wraz z podpisaniem umów tranzytowych, umożliwiających transport zaopatrzenia wojskowego przez terytorium Królestwa Jugosławii i następnie przez Rumunię do Polski. Również sprzedaż uzbrojenia i wyposażenia wojskowego Jugosławii przez polskie przedsiębiorstwa zbrojeniowe doprowadziła do tego, że kontakty pomiędzy Polską i Jugosławią począwszy od końca lat dwudziestych uległy ożywieniu. Polscy attachés wojskowi byli aktywnymi uczestnikami podpisanych porozumień. Prowadzili również działalność wywiadowczą, rozpoznając zmiany w organizacji i uzbrojeniu armii jugosłowiańskiej i siłach zbrojnych pozostałych państw bałkańskich. Szczególnym zainteresowaniem darzyli dyplomację i wywiad radziecki. Starali się uzyskiwać informacje o Niemczech i jednocześnie likwidować znaczne wpływy niemieckie w sferach rządowych i dworskich Jugosławii. Większość z nich zbu-

⁸³ W. Milewski, A. Suchcitz, A. Gorczycki, *Guide to the Archives of the Polish Institute...*, s. 291.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ T. Wasilewski, *Z dziennika attaché wojskowego w Belgradzie*, „Goniec Karpacki” 1959, nr 2–3, s. 43–46.

dowała własne sieci informacyjne, mieli doskonałą pozycję wśród polityków i wojskowych Królestwa Jugosławii. Polscy attachés wojskowi w Jugosławii wzorowo wypełniali swoją i misję i nigdy nie splamili munduru żołnierza polskiego.

Artykuł jest przyczynkiem nad badaniem dziejów polskiego wywiadu i dyplomacji wojskowej. Dotychczasowe prace badawcze skupiają się przede wszystkim na aspektach działalności polskich służb specjalnych na odcinkach niemieckim i rosyjskim, pomijając raczej południową Europę. Dane archiwalne z polskich placówek dyplomatycznych funkcjonujących w Europie Południowej, które znajdują się w zasobach archiwalnych Centralnego Archiwum Wojskowego i Archiwum Akt Nowych, nie tylko mogą wzbogacić dotychczasowy stan wiedzy, lecz nawet zweryfikować go w niektórych dziedzinach.

Bibliografia

- Zespół Aktowy, Centralne Archiwum Wojskowe, Oddział II Sztabu Generalnego.
Zespół Aktowy. Archiwum Akt Nowych. Attaches Wojskowi RP.
- Batowski H., *Rozpad Austro-Węgier 1914–1918. Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne*, Kraków 1982.
- Batowski H., *Między dwiema wojnami 1919–1939. Zarys historii dyplomacji*, Kraków 2001.
- Garlicki A., *Przewrót majowy*, Warszawa 1979.
- Klejn Z., *Bułgaria. Szkice z dziejów najnowszych*, Pułtusk 2005.
- Łossowski P., *Dyplomacja polska 1918–1939*, Warszawa 2001.
- Milewski W., A. Suchcitz A., A. Gorczycki A., *Guide to the Archives of the Polish Institute and Sikorski Museum*, Vol.e 1, London 1985.
- Pepłońskiego A., *Wywiad Polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996.
- Pepłoński A., *Wywiad a dyplomacja II Rzeczypospolitej*, Toruń 2004.
- Stawecki P., *Attaché wojskowi Drugiej Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2004, nr 2.
- Stępnia W., *Dyplomacja polska na Bałkanach 1918–1926*, Warszawa 1998.
- Wasilewski T., *Z dziennika attaché wojskowego w Belgradzie*, „Goniec Karpacki” 1959, (Londyn) nr 2–3.